ma'naviy jihatdan tayyorlashdir deb hisoblanganligi bejiz emas. Aktyorlikda, rejissorlikda o'zini sinab ko'rgan bu inson o'zining hayot yo'lini qoraqalpoq teatr san'atidagi pedagoglik yo'li bilan bog'laydi. Pedagoglik yo'lida «…Hayot yo'lida olgan bilim va tajribalariga tayanib, teatr san'atiga qiziqishi bor insonlar uchun 2020-yil «Teatr ha'm aktyor» qoraqalpoq, o'zbek, rus tillarida kitob yozadi. Uzoq yillar davomida o'qigan kitoblaridan, talabalik paytidagi kundalik daftariga yozgan ustozlarining ogitlarini ham «Danalar so'zi» bobiga kiritib ketadi». Ustoz yosh avlod oldidagi vazifasin chuqir sezgan holda o'ziga kuch-g'ayrat topa oldi. Pedagog-ustoz sifatida o'z yutuqlaridan qoniqmaydigan, bir yerda toqtab qolishni o'ziga munosib ko'rmaydigan insondan o'rnak olsak arziydi.

Adabiyotlar

1. N.Ansatbaev. "Teatr hám aktyor" No'kis, 2020 yil.
2. B.Saypullaev, T.Bayandiev. "Qaraqalpaq saxnasınıń Berdaq shayırı".-Tashkent, 2014.
3. https://berdax-teatr.uz

REZYUME. Maqolada ustoz shogird an'anasining namoyon bo'lishi, professor Najimatdin Ansatbaevning dars o'tish uslubi, o'zgacha metodlari haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о проявлении традиции учитель-ученик, в стиле преподавания профессора Наджиматдина Ансатбаева и специальных методах.

RESUME. The article talks about the manifestation of the teacher-disciple tradition, professor Najimatdin Ansatbaev's teaching style and special methods.

UDK. 78-79; (2023)

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА КӨРКЕМ ӨНЕР КАДРЛАРЫН ТАЯРЛАЎ

Ы.Ж.Моянов – *педагогика илимлери бойынша философия докторы (PhD), доцент,*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты
Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: театр, тонг нури труппаси, санъат кадрлари, пьеса, биринчи актёрлар, драма, клуб, кутубхона, ҳаваскорлар тўгараклари, мусиқа, бахши, жиров, қиссахон, созандалар, раққослар, шанг қўбиз чаладиганлар.

Ключевые слова: театр, группа Тонг нури, художественные кадры, пьеса, первые актеры, драма, клуб, библиотека, любительские кружки, музыка, бахши, жиров, кыссакан, солисты, танцоры, играющие на шанг-кобызе.

Key words: theater, Ton nuri troupe, artistic personnel, play, first actors, drama, club, library, amateur clubs, music, bakhshi zhirov, kissakan, soloists, dancers, players of the shang-kobyz.

Тарийхый тәжирийбе көрсеткениндей-ақ ҳәр бир мәмлекет адамларының қәнигелиги бойынша ақыл мийнети менен жумыс ислейтуғын айрықша бир социаллық қатламсыз күн көрмеген ҳәм күн көре алмайды.

Бул қатламға инженерлер, техниклер, агрономлар, врачлар, муғаллимлер, көркем өнер хызметкерлери ҳәм ақыл мийнетиниң басқа да хызметкерлери киреди.

«Республикада әмелге асырылып демократиялық ҳәм экономикалық реформаларды кадрлар менен беккемлеўде ҳәм ақыл зийреклигин беккемлеў ҳәм асырыўға қаратылған деп көрсетип өтеди». [1; 258; б]. Қарақалпақ халқының миллий көркем өнери кең көлемде раўажлана баслады. 1917-жылдың ақырында биринши мәмлекетлик көркем өнер музыкасы драма жәмийетиниң бөлими ашылды. Оның ўазыйпасына Әмиўдәрья бөлиминдеги ҳәўескерлер дөгереклерин бирлестириў оларға басшылық етиў, қалаларда төлемли спектакллер, концертлер ҳәм кешелер шөлкемлестириў сондай-ақ, орайлық қалалардың профессионал коллективлер шақырыў илажлары кирилди. Хийўадағы өзбек театр топары Хорезм республикасының мәмлекетлик театр жәмәәтиниң гастроллары Қоңыраттың мәдений турмысында үлкен ўақыяға айланды.

Хийўа артистлериниң өнер көрсетиўлери жергиликли халық арасында үлкен қызығыўшылықлар туўғызды ҳәм олар арасында өзлериниң үлкен театр дөгерегин шөл-

кемлестириў тилегин пайда етти. [2] 1920-жылға келип Қоңырат округлик комсомол комитети жанынан 25 адам қурамында усындай дөгереклер дүзилди. 1920-1921-жыллары бундай дөгереклер клублардың, интернатлардың, дийқан үйлериниң, қызыл чайханалардың, Шымбай, Шораханның, Шаббаздың қызыл мүйешлеринде пайда болды. 1921-жылға келип Төрткүлде қалалық клуб, китапхана ҳәм театр ашылды. Клубда ҳәр қандай кешелер өткерилди. Лекция, докладлар дөгерек қатнасыўшылардың күши менен концертлер шөлкемлестирилди.

1920-жыллары өзбек әдебиятының тийкарын салыўшы Хамза Ҳәкимзада Ниязий Қарақалпақстанда болыўы қарақалпақ халқының драматургиясы менен театр өнериниң раўажланыўына сөзсиз әдеўир тәсир жасады. 1925-жылы. З.Ф.Касимов Хорезмнен Қарақалпақстанға келди. Ол ҳәўескерлер дөгереклерине белсене қатнасыўшылардан қарақалпақ театр труппасын шөлкемлестирди. 1927-жылы 24-апрельден баслап миллий қарақалпақ театры шөлкемлестирилди. Онда дәслеп 14 адам соның ишинде 3 ҳаял-қызлар болған.

И.Сейтов, Т.Сейтмуратов, А.Матякупов, К.Убайдуллаев, М.Матжанов, М.Темирханов ҳәм басқалар «Таң нуры» миллий қарақалпақ труппасының биринши актёрлары болды. 1922-25-жыллары А.Өтепов «Жездежан», «Зиндан» пъесаларын «Теңин тапқан қыз», «Шәлеке бай» пъесалар жазды.

1927-жылға келип «Таң нуры» труппасы репертуарларында К.Әўезовтың «Тилек жолында», С.Мажитовтың «Ерназар алакөз», «Ақсақал» пъесалары театр сахналарында қойылды.

1930-жылға келип қарақалпақ миллий театр шөлкемлестирилди. Қарақалпақстанның барлық районларында хызмет көрсетиўге жиберилди. 1932-жылдың ақырында Қарақалпақстан театрында 122 адам болды. Соннан 96 адам артист, 35 адам Қарақалпақстан театрында иследи.

Жас театрдың талантлы артистлеринен Ю.Шарипов, АХожалепесов, Файзиев, К.Бегимов, Ж.Шамуратов, Х.Ахмедов ҳ.б. 1934-жылы 10-августта Қарақалпақстанда театр ҳәм музыкалық театр салыў туўралы қарар қабыл етилди. 1937-жылы Нөкисте скрипка, фортепиано, қосық айтыў ҳәм аяқ ойын ойнаў класлары бар оқыў мүддети үш жыллық музыка мектеби ашылды. Драматургияны буннан былай да раўажландырыў ҳәм қарақалпақ театрларын қәнигели кадрлар менен толықтырыў мақсетинде Москва А.В.Луначарский атындағы театр өнери институты жанында миллий қарақалпақ студиясы шөлкемлестирилди. Ташкент, Москва қалаларына Республикалық студиясы шөлкемлестирилди.

Ташкент, Москва қалаларына Республиканың барлық театрларынан белгили қәнигелер таярлаў ушын А.Шамуратова, Т.Рахманова, А.Қурбанова, З.Зарипов, Ю.Шарипов, С.Юсупова ҳ.б. белгили көркем өнер усталары жиберилди.

Кейинги жылларда Қарақалпақстанда қәнигели кадрлар таярлаў бойынша Ташкенттен Маннан Уйғыр театр көркем институтын питкерип келген режиссёр, актёр ҳәм актрисалар театрдың талантлы жаслары жасы үлкен артистлердиң тәжирийбесинен ҳәм дәстүрлеринен үйренди.

Олардың Бердақ атындағы Республикалық сыйлықтың лауреаты К.Абдиреймов, Н.Аңсатбаев, Қарақалпақстан халық артисти Д.Ранов, Р.Сапарова, З.Сайпова, Ж.Султабаев ҳ.б. көплеген артистлер көзге түсти.

Ҳәзирги күнде усы аты аталған жолдаслар Қарақалпақстанда театр тараўын раўажландырыўда бир қанша кадрлар таярлаўда өзлериниң хызметлерин аямай ислеп келмекте.[3]

Қарақалпақстанда музыка қәнигелерин таярлаўда Қарақалпақстан областлы жумысларды жолға қойыў бойынша «Әдебият бар жерде, нама саз болады» қарары бойынша мине соны ен жайдырыў бойынша бақсыларды, шайырларды қурылыс жумысларына тартыў жолға қойыла баслады. Музыка тараўы бир қанша жумысларды алып барыў ушын оларды оқытыў, көркем өнер ҳәўескерлер дөгерегине тартыў солай етип аўылдағы бай хожалықлардан, ийшан-моллалардан жат қылмысларын саз намалар менен әшкаралаў менен биргеликте сол дәўирдеги турмыс ўақыяларын сәўлелендиретуғын музыкалар жүзеге шыға баслады. 1936-жылы халық талантлыларын кеңнен пропагандалаў мақсетинде олардың даўсын грампластинкаға алыў мәлелеси қойылды. Соған байланыслы Төрткүлде өнерпазлардың үлкен жарысын өткерип узақ таярлықлар көре баслады. Солардан сазенделер Ж.Шамуратов, Е.Қос-полатов, И.Нийетуллаев, К.Ахмедовлардан музыкалар таңлап алынды. 1939-жылы Төрткүлде өткерилген Пүткил Республикалық көркем өнер олимпиядасында Республиканың барлық түпкирлеринен жыйналған талантлылардың саны 360 тан асып кетти. Бул олимпиядадағы буннан ел арасында аты шығып атырған бақсы-жыраўлар менен бирге қыссахан, сазенделер, ойыншылар, шынқобыз шертетуғынлар, улыўма халық

музыкасының талантлылары қалмай қатнасты. 1934-жылы 21-ноябрде ККАССР халық комиссарлар совети мәмлекетлик миллий театрдың жумысын қайта қурыў ҳаққында қарар қабыл етилди. Соның менен қатар искусствоның ҳәр қандай тараўы бойынша ҳәр қыйлы қәнигелер шақырыў мәселеси қойылды. 1934-жылы Москвадағы Луначарский атындағы театр институтына 34 талантлы оқыўшылар оқыўға жиберилди. Қарақалпақстанда кадрлар таярлаў бир қанша қәнигеликлер өсип шығыўына байланыслы Ленинград консерваториясына 5 адам, Ташкенттеги музыка техникумына 11 адам, театр техникумына 20 адам ҳәм балет мектебине 5 адам жиберилди. Булардың көпшилиги питкерип келип Республикамыздың театрларында, музыка мектеплеринде, ансамбльлеринде ислей баслады. [4; 15: б] 1938-жылы Областлық комитети халық комиссарлар совети «Қарақалпақстанда искусствоны буннан былайда раўажландырыў бойынша илажлар ҳаққында» деген арнаўлы қарар қабыл етилди. Бул Қарақалпақстанда музыка тараўын раўажландырыў бойынша кадрлар таярлаў бойынша Ташкент қаласынан белгили композиторлар Д.Туманиян, В.Г.Шафранников, А.Халимовлар шақыртылып Қарақалпақстанда музыка көркем өнерин раўажландырыўда өзлериниң үлеслерин қоса баслады.

Қарақалпақстанда мәдений мәкемелер ҳәм көркем ҳәўескер жәмәәтлери ушын кадрлар таярлаў бойынша көркем өнерде буннан былайда раўажландырыў ҳәм оған басшылық етиў ушын ККАССР Халық Комиссарлар Кеңесиниң жанында театр ҳәм музыка ҳәм көркем ҳәўескерлер бөлимлери бар көркем өнер ислери бойынша басқарма шөлкемлестирилди.

1938-жылы 27-ноябрде ККАССР Халық Комиссарлар Кеңесиниң ӨзКП Областлық Обкомының Қарақалпақстанда көркем өнерди ҳәм көркем ҳәўескерлер жәмәәтлериниң буннан былайда раўажландырыў илажлары ҳаққында қарар қабыл етилди. 1940-жылы Республикада мәмлекетлик филармония 10 районлық ҳәм колхоз театры онлаған көркем өнер ҳәўескерлер жәмәәтлери ислеп турды. Колхоз театрларында көркем өнер ҳәўескерлер дөгереклеринде тәжирийбели маман басшылар болмады. Бул әлбетте театрлардың ҳәм дөгереклердиң жумыс санасына тәсир жасады. Көркем ҳәўескерлик дөгереклериниң басшы-лары ушын 50 адамлық қысқа мүддетли курслар шөлкемлестирилди. Солай етип, Қарақалпақстанда бир қанша талантлы жаслар елимиздиң музыка училищелеринде ҳәм консерваторияларға оқыўға жиберилди.

Соның ишинде Ташкенттеги музыка техникумы, Төрткүлдеги музыка техникумына Ленинград консерваториясына белгили талант ийелери Қутлымуратов, Төребаев, Мендитаевлар оқыўға жибериле баслады. Бул жаслар оқыўларды табыслы питкерип район ҳәм қалаларда өз жумысларын даўам еттире баслады. 1958-жылға келип Қарақалпақстанда музыкалы училище, 1967-жылы мәдений ағартыў техникумы ашылып бул оқыў орынлары халқымызға мәденият хызметкерлерин таярлаўда үлкен хызметлер исленип келмекте. Солай етип, қарақалпақ халқы мәдениятының улыўма көтерилиўи, халық билимлендириўиниң раўажланыўы, мәдений мекемелери тараўының өсиўи, баспасөздиң, көркем әдебияттың, театр көркем өнериниң раўажланыўы миллий кадрлардың өсиўи Қарақалпақстанның ҳәр тәреплеме раўажланыўының тийкары болды.

Әдебиятлар

1. Өзбекстан Республикасының Биринши Президенти И.Каримов өзиниң «Өзбекстан XXI – әсир босағасында»: қәўипсизликке қәўип турақлылық шәртлери ҳәм раўажланыў кепилликлери» атлы китабы.
2. Қарақалпақстан тарийхы том 2. Н-1972 ж.
3. П.Муратова. «Қарақалпақстанда интелентция кадрлар таярлаў» Н-1992 ж.
4. Т.Адамбаева «Қарақалпақстан музыкасының тарийхы», «Қарақалпақстан» баспасы Нөкис-1985 ж. 15-бет.

РЕЗЮМЕ. Бу мақола қорақалпоқ санъат кадрларини таёрлаш масалалари бўйича ва шу аснода биринчи давлат санъат мусиқаси драма жамоатининг бўлими очилиши ва «Тонг нури» миллий қорақалпоқ труппасининг биринчи актёрлари, биринчи ёзилган пъесалари ҳақида сўз этилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются вопросы подготовки каракалпакских художественных кадров и в том числе об открытии отделения первого государственного художественно-музыкального драматического общества и первых актерах и первых написанных пьесах национальной Каракалпакской труппы «Утренний свет».

SUMMARY. This article discusses the issues of training Karakalpak art personnel, including the opening of the department of the first state Artistic and Musical Drama Society and the first actors and the first written plays of the national Karakalpak troupe «Morning light».

AKTYORLIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Á.Otepbergenov- *o'qituvchi*
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: ommaviy tamoshalar rejissyori, aktyorlik mahorati, teatr, texnologiya, dublyor, musiqa, kompozitsiya.

Ключевые слова: режиссер массовых представлений, актерское мастерство, театр, технология, дублер, музыка, композиция.

Key words: director of mass performances, acting, theater, technology, understudy, music, composition.

Har bir kasb ma'lum bir hajmdagi bilimni, ko'nikma va malakani talab etadi. Bularsiz tanlangan sohada o'zimizni mutaxassis deb atashimiz mumkin emas. San'atning tanlangan sohasi asoslarini o'zlashtirmay turib uni egallashning iloji yo'qligini hamma yaxshi biladi. Ammo aktyorlik san'ati haqida so'zketsa, shu zahoti turli fikrlar va qarashlar paydo bo'ladi. Aytishlaricha, qobiliyatli aktyorga hech qanday maktabning keragi yo'q, qobiliyatsiz aktyorga hech qanday maktab yordam berolmaydi. Bu fikrdan aktyorlik san'atiga o'qish shart emas, aktyor bo'lib tug'ilish kerak, degan xulosa kelib chiqadi. Bo'lajak aktyorda qobiliyat bo'lishi kerakligi haqidagi fikrga nisbatan hech qanday e'tiroz bo'lishi mumkin emas. Ammo iqtidorli musiqachilar, qo'shiqchilar va balet raqqoslari tabiat bergan iqtidorlarini rivojlantirish, o'z san'atlarining texnikasini egallash uchun yillab mehnat qilishlarini qanday baholash mumkin? Nega teatr aktyori uchun faqat tabiat bergan qobiliyatning o'zi kifoya qilishi kerak? Haqiqiy san'at qobiliyat va mahoratning birlashuvidan paydo bo'ladi. Mahorat esa yillar davomida to'plangan tajriba va an'analar maktabi orqali shakllanadi. Maktab o'quvchining tabiat bergan hislatlariga ishlov beradi va uni rivojlantiradi, unga kerakli bilim va ko'nikmani beradi, uni egiluvchan va har qanday ijodiy vazifani bajara oluvchi ta'sirchan shaklga olib keladi [1:12]. Aktyorlik mahoratining shakllanishi va rivojlanishi natijasida bo'lg'usi aktyor yaxshi mutaxassis bo'lib yetishib chiqadi. Teatr, kino va san'atning boshqa jabhalarining taraqqiyotida aktyorlik san'ati muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham biz pedagoglar oliy ta'lim tizimida har tomonlama yetuk, mukammal har bir rolini yurakdan ijro qiladigan kadrlarni tayyorlashimiz zarur. Talabalarga aktyorlik mahoratini nazariy bilimlar bilan amaliy tarafdan o'rgatib borish maqsadida dars mashg'ulotlarini, avvalo, talabalarning imkoniyat doirasidan kelib chiqqan holda olib boramiz. Endi, tasavvur, diqqat, kuzatish v.h.k mashg'ulotlar bilan sahna nutqi fanini uyg'unlashtirishimiz va talabalarga ma'ruza, mashg'ulot davomida to'liq yetkazib berishimiz darkor. Mashqlar bilan muntazam shug'ullanib borish natijasida tasavvur ham o'sib boradi. Tasavvur o'sgani sari harakatlar nafislashadi, jilosi ortadi, nazdimizdagi timsollar tez-tez o'rin almashadigan bo'ladi. Ba'zan shunday ham bo'ladiki, timsollarni endi rivojlantirmoqchi bo'lgan vaqtingizda ular g'oyib bo'lib qolganini sezmay ham qolasiz. Ularni to'xtatib qolish, istagan muddatgacha ichki nigohdan qochirmaslik uchun nima qilish kerak? Diqqatni bir nuqtada uzoq ushlab tura olishlik, ichki kuch-qudrat hisoblanadi. Aslida tabiatan hammamiz ana shunday quvvatga egamiz. Aks holda kundalik hayotimizda, arzimagan ishlarni ham bajara olmas edik. To'g'ri, aktyorlik san'atini faqat talabalik davrida to'liq egallab bo'lmaydi. Amaliyot – bu talaba uchun dastlabki teatr eshigini ochuvchi va u bilan tanishtiruvchi davrdir. Hayotda yozishni, o'qishni, yod olishni asta sekinlik bilan o'rganganimizdek, aktyorlik san'atini ham birdaniga o'rganib bo'lmaydi. Aktyorlik mahoratini egallashga vaqt va tinimsiz mashg'ulotlar, kitoblar o'qish, atrof-muhitni kuzatish orqali rivojlantirib boramiz. Masalan, aktyorning diqqatni jamlashi faqat xohish irodaga qarab emas, sezgi a'zolarimizga bo'ysingan holda harakat qilishini mashg'ulot davomida talabalarga teran o'rgatishimiz zarur. Bu haqida M. Chexov quyidagicha fikrni bildirgan. Diqqat jarayonida bir vaqtning o'zida bajariladigan to'rtala harakat ruhiy quvvat ta'sirida bir-biriga yondosh tarzda takomillasha boradi. Albatta, bu jarayonda jismoniy kuch talab qilinmaydi. Ular ruhiy quvvat ta'sirida ha-